

En invandrad gud? Kring en märklig gotländsk bildsten

Av Lars Hermodsson

Hermodsson, L. 2000. En invandrad gud? Kring en märklig gotländsk bildsten. (An alien god?). *Fornvännen* 95. Stockholm.

The enigmatic picture stone from Smiss, När parish, Gotland, which differs significantly from numerous other picture stones found there, has been treated in several studies. The interpretation of the head of the figure is important for the interpretation. Contrary to the conclusions of earlier research, this element is not to be regarded as a coiffure but as antlers. This indicates that the figure represents the Celtic god Cernunnos, who is often depicted with antlers. Traces of early Celtic influence in Gotland have already been mentioned in previous studies.

Lars Hermodsson, Flogstavägen 5B, 752 73 Uppsala.

De gotländska bildstenarna, dessa enastående och svårtolkade dokument från en dunkel men, vågar man anta, storslagen forntid, uppvisar en vid skala av bildmotiv. Skillnaden är stor i bildfloran mellan de olika kronologiskt urskiljbara grupperna av stenar: de äldsta bildstenarnas virvelhjul, enkla skepp och fabeldjur, den heterogena mellangruppens mer eller mindre bisarra djurbilder och stiliserade skepp, de stora monumentalstenarnas överdådiga berättelser om skeppsfärder och mytiska äventyr, och de sena stenarnas ornament och runslingor. Man vill inte sällan se alla dessa ikonografiskt så skilda bilder som en kontinuerligt utvecklad tradition. Men heterogeniteten i denna bildvärld gör det svårt att tro på en obruten tradition.

En bildsten som är särskilt svår att inordna i en tradition, är den gåtfulla och fascinerande, ofta omdiskuterade stenen Smiss 3 från När socken (nr 205 enligt Nylén & Lamm 1987; här i fortsättningen kallad Smiss-stenen). I bildens övre fält slingrar sig tre sammanflätade ormliknande monstra med groteska huvuden, som på mer eller mindre osäkra grunder har identifierats som huvudena av en galt, en örn och en varg. Därunder finns en mänsklig figur med ett obestämbart ansikte och en egenartad

huvudprydnad. Gestalten sitter med utsträckta ben och håller på var sida i höjda armar en kraftig, slingrande orm, vänd mot figurens huvud. Ormarna har säregna, svårbestämbara huvuden. Hela bilden är trots anhopningen av bisarra zoomorfa-mytologiska element mycket välproportionerad och symmetriskt uppbyggd, samtidigt som den förmedlar ett överväldigande intryck av magi och urtida troldom.

De gotländska bildstenarna är till större delen stumma. De har, med några enstaka sena undan-tag, inga inskrifter. Inga skriftliga dokument ger oss någon vägledning till tolkning. De flesta försök som gjorts att tyda bildernas motiv och bakgrund har sökt nyckeln i de fornisländska texterna och den fornnordiska mytologien, med viss men begränsad framgång (se t.ex. Althaus 1994, s. 141; Andrén 1989). På sistone har en forskare ansett sig finna den antika Trojasagan avspeglad i ett par bildstenar (Srigley 1988; 1994), en hypotes som har fått besk kritik (jfr Wilson 1995, s. 65).

Hypoteser kring »ormhäxan»

Smis-stenen är inte nämnd i Sune Lindqvists monumentalverk *Gotlands Bildsteine* (1941–42) utan upptäcktes senare och behandlades

tidigast i en uppsats av Lindqvist (1955, s. 46 ff). Han gav där en beskrivning av den egenartade bilden och sökte paralleller både i nordisk mytologi och i utomnordisk konst, men han har knappast funnit några påtagliga likheter. Han jämförde den sittande figuren på stenen med en kretensisk statyett av en »ormgudinna». Många skribenter har sedermera valt den suggestiva beteckningen »ormhäxan» eller »ormtjuserskan». Av speciellt intresse i Lindqvists uppsats är ett påpekande av likheter med den berömda kitteln från Gundestrup: »Det må erinras om denna kittels säregna bröstbilder av män och kvinnor, vilka gärna i uppsträckta händer hålla människor eller djur, dock ej ormar». Egendomligt är att Lindqvist inte har iakttagit, att på kitteln just finns en ormbärande figur.

Kring Gundestrupkitteln har förts en omfattande diskussion, som det inte finns anledning att gå närmare in på här. En fråga är dock väsentlig i detta sammanhang, nämligen om det rör sig om ett keltiskt verk eller inte. Megaw (1989, s. 174 ff) uttrycker en ofta hävdad och förmodligen välgrundad uppfattning: »Some of the iconography is clearly Celtic», och som exempel anför den nyssnämnda ormbärande figuren. Andra drag, en rad stilistiska detaljer och speciella motiv visar däremot, framhåller Megaw, på dakernas och trakernas konsthantverk i sydöstra Europa. Frågan om kittelns ursprung behöver inte tas upp här, men för den fortsatta diskussionen av intresse är dess keltiska motivvärld.

I en lång rad olika uppsatser har getts mer eller mindre utförliga försök till tolkningar av Smiss-stenens bildinnehåll. Birgit Arrhenius och Wilhelm Holmqvist (1960) har behandlat flera gotländska bildstenar, i första hand stenen från Vallstenaruma, Vallstena (nr 322 enligt Nylén & Lamm). En del av ornamentiken på denna har tidigare av Lindqvist (1941, 1, s. 108 ff., 111 ff) jämförts med äldre keltisk konst. Arrhenius & Holmqvist vill istället anknyta till senkeltisk konst, sådan den levde kvar på de brittiska öarna ännu efter anglosachsarnas invandring och långt in i den kristna tiden. Författarna framhåller den iriska missionens roll för Västeuropa och den import av konstpro-

dukter och konststilar som nådde Norden i tidig kristen tid. Som ytterligare exempel på influenser från senkeltiskt håll anför i uppsatsen stenen från Smiss.

Den sittande figuren på stenen anser Arrhenius & Holmqvist vara en av framställningarna av Daniel i lejongropen. Sådana var ganska talrika och »är alla komponerade på ungefär samma sätt med Daniel stående i mitten frontalt med höjda armar och med ett lejon på vardera sidan» (s. 186). Som en jämförbar bild anför en Danielframställning på en börs, funnen i skeppsgraven från Sutton Hoo. Det föreligger mellan de båda anförda bilderna en likhet i kompositionen, men i själva verket är olikheterna minst lika påfallande. Mittfigurerna är ytterst olika, och de båda djuren på nedre delen av Smiss-stenen skiljer sig starkt från framställningen från Sutton Hoo, som klart nog visar fyrfotade rovdjur. Tilläggas kan att motivet »människa mellan två djur» inte är unikt utan känt från flera kulturer och inte ovanligt i fornordisk konst (jfr t.ex. Karlsson 1983, s. 17).

Mycket intressant är en uppsats av Greta Arwidsson (1963), som inledningsvis beklagar, att nordisk forskning om germansk dekorativ konst visat ringa intresse för bildinnehåll och bildsymbolik. Bernhard Salin är, framhålls vidare, i sitt stora arbete om den forngermanska djuornamentiken (1904) alltför starkt bunden vid uppfattningen, att den germanska ornamentiken i största allmänhet är en omvandling av romerska ornamentsdetaljer. Och Arwidsson vill visa på verk, där det »inte bara är fråga om ornament utan om delar av en bildframställning med ideologiskt innehåll» (s. 163).

Huvuddelen av Arwidssons uppsats handlar om folkvandringstida ansiktsmasker i metall, som i stor utsträckning kan antas ha haft avvärijande, apotropoeiskt syfte. Paralleller dras med medusa- och gorgonmotiv i sydeuropeisk konst, och som ett viktigt exempel på hithörande konst anför bildstenen från Smiss. Sammanhanget med ansiktsmaskerna är dock svårt att inse. Bilden på Smiss-stenen skiljer sig starkt från maskframställningarna, och de tre djurhuvudena kan, såvitt jag förstår, inte på något klart sätt knytas till de djurbilder, som före-

Bildsten från Smiss, När sn.,
nr. 205. Gotland, Vendeltid.
Gotlands Fornsal, Visby.
– Bildstein aus Smiss, Ksp.
När auf Gotland, Vendelzeit.

kommer tillsammans med de av Arwidsson nämnda ansiktsmaskerna.

Mera givande är Arwidssons antydning om ett samband med keltisk konst och mytologi. Som förbindelselänkar mellan stenens bildvärld och keltisk gudavärld framhålls »förekomsten av en ormbärare i full människogestalt» och vidare att på stenens övre del framställs huvudet av ett vildsvin, »ett djur som knappast framträder som lika speciellt heligt symbol i någon annan europeisk kultur än den keltiska». Arwidsson gör också en viss jämförelse med bilderna på Gundestrupkitteln, varvid hon inte förbiser den ormbärande figuren.

Mårten Stenberger (1964, s. 521) framhåller det gåtfulla i Smiss-stenens två bildfram-

ställningar: »Vad dessa bilder skall betyda är höljt i dunkel». Han tycks dock acceptera Arwidssons analys: »Avvärijande och skyddande innebörd torde djurkompositionen med de tre huvudena ha haft, kvinnan med ormarna snarast en allegorisk».

I det stora arbetet *Valsgärde 7* (1977, s. 125) kommer Arwidsson i avsnittet »Keltisch-römische Tradition» åter in på frågan om apotropoeiska framställningar och nämner avslutningsvis stenen från Smiss. Om denna sägs bl.a. att den föreställer »einen Hilfgott mit Schlangen als Symbolen». Denna beskrivning är av intresse, fast den egentligen strider mot det tidigare sagda. På vilka grunder man kan tala om en »Hilfgott» anges inte.

Till skillnad från de flesta uttolkare tillskriver Birgit Arrhenius i sin framställning av den svenska järnålderns konst (1994, s. 215) figuren inte kvinnligt kön utan beskriver den som »en sittande magiker (?) som håller en drake eller orm i var hand». Arrhenius (s. 214) ser stenen som karakteristisk för tidig vendelstil. Dit kan man föra den bandflättningsbård som omger bildpartierna. Wilson (1995, s. 79) har dock framhållit svårigheten att datera flättningsmönstret något så när exakt.

Karl Hauck, den djuplodande utforskaren av de nordiska guldbrakteaterna, har också intresserat sig mycket för de gotländska bildstenarna och har upprepade gånger diskuterat stenen från Smiss. Han har (1983, s. 534 f) uttryckt gillande av Arwidssons tolkning av figuren som en »Hilfsgott» men anser att guden ifråga hör hemma inom den nordiska gudavärlden, alltså den mytologi som tidigare har gett Hauck mycket stoff för sina många gånger slående tolkningar av brakteaternas figurframställningar.

Han går dock inte in på det uppenbara faktum, att Smiss-stenen stilistiskt skiljer sig radikalt från brakteatkonsten, varför samma tolkningsmall inte rimligen bör kunna utan vidare användas på båda hållen. Tänkvärd är i varje fall en av hans beskrivningar av figuren på stenen: »... er vereinigt die Perspektive des göttlichen Arztes, zu dem das Schlangenpaar als Geleit gehört, mit einem grossen Triskele-Signum seiner Kriegsgott-Rolle, das einen Raubvogel, einen Eber- und einen Echsenkopf miteinander verknüpft» (1980 b, s. 267).

Betydligt mera tveksam måste man ställa sig till Haucks upprepade gånger med stor bestämdhet hävdade uppfattning, att figuren på stenen föreställer Oden i hans egenskap av »Seelenführer», med förmåga att kunna växla gestalt och anta djurhamn. Figuren beskrivs som »Wodan-Odin als Gott der Regenerations-ekstase» (1982, s. 202), vidare som »das Bild des Götterfürsten als zaubermächtigen Schamanen» (1983, s. 547) och som »den göttlichen Schamanen als Seelenführer und überirdischen Kriegsherrn» (1983, s. 556). Det sägs också om stenen: »... in der Todesnot ... verhiess das Geleit des Gottes, der auch die Rege-

nerationsmacht verkörperte und mit der Fähigkeit, die Gestalt zu wechseln, jeden Feind meisterte, Rettung vor allen Gefahren. Der Stein Smiss 3 lässt sich daher gleichsam als bildliche Wunscherhörung und Antwort auf einen verlorenen Notgebets-text ansprechen» (1983, s. 535 f). För att göra denna tolkning full rättvisa bör egentligen också Haucks tidigare framställningar om begreppen »Seelenführer» och »Notgebets-texte» och likaså hans uppfattning om Odens metamorfoser och roller som schaman (1972; 1980 a, o.a.) refereras i sin helhet, vilket detta utrymme dock inte tillåter. Men även vid beaktande av denna tolkningsbakgrund är det svårt att finna rationella skäl till att figuren på Smiss-stenen, som skiljer sig radikalt från andra framställningar av vad som brukar antas vara nordiska gudar, just skulle vara Oden.

Beaktansvärt är däremot Haucks påpekande (1983, s. 534, 546) av den stilistiska och figurala likheten mellan Smiss-stenen och stenen från Sandegårda, Sanda sn. (nr 217), som visar en bandslinga med djurhuvud, omgiven av två ormar. Mindre övertygande är dock hans utan tvekan framförda åsikt att bandslingan utgör »die Wiedergabe des Gottes als Schlange» – alltså återigen en metamorfos av Oden. Det synes väl som om andra gudar åtminstone vore tänkbara.

En särskilt tänkvärd iakttagelse har gjorts av en forskare som på sistone starkare än andra har framhåvt de keltiska kulturelementens betydelse för nordisk fornkultur, Marianne Görman (1987). I en uppsats om betydelsen av arkeologiskt material för religionshistorisk forskning (1989) går hon i korthet in på de gotländska bildstenarna och särskilt på stenen från Smiss. Hon beskriver bilden som en sittande kvinnofigur och framhåller samtidigt, att den på ett slående sätt erinrar om sena Cernunosframställningar från keltiskt område.

Viktigt i den hittillsvarande forskningen kring stenen är enligt min uppfattning dels att man sett den som uttryck för mytologiska och kultiska föreställningar och dels att man upprepade gånger gjort hänvisningar till det keltiska kulturarvet, dock utan att prestera en övertygande slutsats.

En säregen huvudprydnad

Viktigt för en tolkning av figuren är att diskutera den märkliga huvudprydnaden. Ofta har den uppfattats som en uppsättning hårflåtor. Lindqvist talar om »en lång hårlänk», och Arwidsson nämner figurens »intressanta frisyr». Enligt Lindqvist kan det dock istället röra sig om »en huvudduk; den slår en ögla och faller lodrät ned jäms med kvinnans kind». Något lodrätt fall är det dock knappast fråga om utan en lätt böjd form. Arrhenius säger: »Magikern har en märklig huvudprydnad – om det inte är så att det är drakarnas kåftar som ser ut som utstickande flåtor». Inte heller detta är någon träffande beskrivning. Huvuddekorationen hör uppenbart till mittfiguren och inte till ormarna, »drakarna». Hauck (1980 a, s. 530) talar om de »girlandenartig arrangerierten Herrscherlocken des Gottes».

Min tolkning är, att det rör sig om en hornprydnad, närmare bestämt ett par vädurshorn, alltså bockhorn, något stiliserade men omisskännliga. Figuren bör ju då uppfattas som en man, och med tanke på dess ej särskilt kraftiga lemmar kan han betecknas som en yngling.

Vädurshorn kan man finna som attribut i flera mytologiska världar, så hos en rad naturfolk (jfr Herrmann 1961, s. 239). Tidigt betygad är denna attribution i det gamla Egypten, där guden Amon-Re stundom försågs med sådana horn. Mera näraliggande är här att hänvisa till den hornprydda keltiske guden Cernunnos, detta desto hellre som, efter vad som anförts, han och keltisk konst överhuvud har åberopats i den tidigare forskningen kring stenen från Smiss.

Cernunnos var ett slags fruktbarehets- och vegetationsgud med särskild anknytning till djurvärlden, och han uttrycker en form av sammansmältning mellan människa och djur (se Green 1992 b, s. 59 ff). Uppfattningar om magiska sammanhang mellan människa och djur förekommer i många mytologier (jfr Herrmann 1961; Roth 1983, s. 124 o.a.). Om Cernunnos finns åtskillig dokumentation, eftersom en rad framställningar av honom är bevarade, tidigast från 400-talet f.Kr. på en hållristning i det stora ristningsområdet i Val Camonica i norra Italien. Från senare tider, långt in i

romersk tid, finns totalt ett 40-tal bildframställningar i sten, brons eller annat material, som man på mer eller mindre säkra grunder har hänfört till kulten kring Cernunnos (se Bober 1951). Den ovannämnda, ormbärande figuren på Gundestrupkitteln anser man allmänt och med stor bestämdhet föreställa denne gud.

Bland dessa framställningar, som i stor utsträckning finns publicerade, förekommer, såvitt jag kunnat se, ingen som helt liknar bilden från Smiss. Men det finns ett antal mycket intressanta ikonografiska paralleller. Som karakteristiska för Cernunnos anges i litteraturen följande drag: Han sitter i vad som vanligen kallas »skräddarställning», men i religionsvetenskapen brukar betecknas som »buddhaställning»; han har i sin närhet en eller två ormar som har vädurshuvuden; han har hjorthorn; han håller en torques, den keltiska gyllene halsringen; han håller en börs eller något liknande ymnighetsattribut, varur mynt har kommit fram – en roll som ymnighetsgud. Men många Cernunnosbilder saknar ett eller flera av dessa drag och kan ha andra karakteristika: Han kan ha annan sittställning; ormen (ormarna) har inte alltid vädurshuvuden; själv har han emellanåt bock- eller tjurhorn eller bara antydning till horn; börs och likaså torques saknas ofta etc. Guden framställs oftast som en äldre man, men någon gång som en yngling. I hans sällskap förekommer ibland en kvinnlig figur, som kan ha något av de för honom typiska attributen. Några hithörande framställningar visar en ensam kvinnlig figur med sådana attribut.

Smisfiguren har inte exakt den buddhaställning, som bl.a. den ormbärande och behornade Cernunnosbilden på Gundestrupkitteln uppvisar, men den har en inte helt olikartad sittställning. Båda lyfter sina armar i en likartad pose, men på kitteln lyftes dels en orm, som har vädurshuvud, dels en torques. På Smisstenen kan kanske en torques skönjas kring figurens hals, men det är ovisst. Ormarna, hornprydnaden och figurernas likartade ställning är dock drag som synes mig stödja min tolkning.

Ormar spelar en stor roll i många forntida religioner (jfr Herrmann, s. 107 f. o.a.), så inte minst i keltisk mytologi, där de främst tycks symbolisera underjordiska makter (Green 1992

a, s. 224 ff; 1992 b, s. 194 ff). Särskilt vanliga är framställningar av ormar med bockhuvuden. Cernunnos beledsagas, som nämnts, ofta av ett sådant hybriddjur. I flera fall är det dock svårt att urskilja om det verkligen rör sig om ett vådurs- eller annat slag av huvud.

Den skillnad som finns mellan figuren på Smiss-stenen och andra framställningar av Cernunnos är förklarlig. Bilden av guden uppvisar, som nämnts, många variationer. Därtill föreligger här ett stort avstånd i rummet och förmodligen även i tiden. Det har naturligtvis inneburit utvecklingar och förändringar av motivet.

Nämnas kan att Cernunnos tidigare har återopats i samband med helt andra bildstenar. »Dvärgstenarna», B-gruppen, enligt Lindqvists indelning, med förmodad datering till 500–700-talen, är rikt illustrerade med bilder av olika djur. Nylén och Lamm (s. 44) framkastar tanken, att »den gamla keltiska hjortguden Cernunnos spelat en roll vid skapandet av denna 'djurvänliga' föreställningsvärld; samme Cernunnos som vi möter som Oberon i Shakespeares *En midsommarnattsdröm*». Uppfattningen att Oberon vore en inkarnation av Cernunnos är dock ett misstag. Oberon, som hämtades från fornfransk dikt (och där hette Auberon), hör till alfernas släkte, som möjligen hade keltiska anor men inte fördenskull är släkt med Cernunnos.

Det övre bildfältet på Smiss-stenen har formen av en trearmad figur, en triskele. Triskelen som motiv återfinns på flera håll i forntida konst, så t.ex. förekommer en variant därav på de gotländska E-brakteaternas (se t.ex. Gaimster 1998). Till stil och utformning föreligger dock en klar skillnad gentemot figuren på Smiss-stenen. Den har däremot klara paralleller på keltiskt område. Hos Megaw (1989, s. 202), framhålls, att triskelen är »an old motif in Celtic repertoire, but one of enormous importance in later insular art». I den ikonografiska litteratur över keltisk konst, som varit tillgänglig för mig, har jag inte funnit någon framställning som är exakt identisk med Smiss-stenens överdel. Men nämnas kan två, från vitt skilda epoker av keltisk konst stammande verk, som till komposition och innehåll är ganska lika denna. I det ena fallet rör det sig om en deko-

ration på en i Bayern funnen svärdsblida från ca. 200 f.Kr. (se Megaw, s. 133), som avbildar en sammanhängande triskele, vars ändar utmylnar i djurhuvuden som liknar det ena huvudet på Smiss-stenen. Det andra fallet utgörs av ett från Irland importerat metallföremål, funnet i Norge i Osebergsgraven från 800-talet (Henry 1947, s. 162), likaledes med en triskele med tre huvuden, varav blott det ena är tydligt utarbetat. Djurhuvuden av samma slag som de på Smiss-stenen återfinns ofta (se t.ex. Megaw, s. 143, fig. 220).

Av intresse är en jämförelse mellan den egenartade djurvärld, som avbildas på stenen, och den nordiska djurornamentiken, den grandiosa konststil som i olika utvecklingsstadier behärskade nordisk, särskilt östnordisk konst från folkvandringstiden fram till kristen tid. Mårten Stenberger menar, att Smiss-stenens övre bildfält »utgör exempel på djurornamentik i dess begynnelsestadium». Ett visst frändskap kan väl skönjas med den klassiska nordiska djurstilen och dess bandformade djur, men bildfältets viktigaste element står dock stilistiskt långt från den klassiska djurstilen i dess olika varianter. Av dess viktigaste kännetecken, sönderstyckningsprincipen, uppdelningen av djurbilden i starkt stiliserade komponenter, finns här inga spår.

Nära till hands ligger att jämföra triskelen på Smiss-stenen med de karakteristiska runstensslingorna. En jämförelse är i och för sig föga adekvat, eftersom det stora flertalet runinskrifter är av långt senare datum. En likhet föreligger givetvis i bandformen, men i övrigt är skillnaderna klara. Inte bara saknar Smiss-stenen runor, och dess djurhuvuden skiljer sig starkt från runslingornas ormhuvuden. Framförallt finns, så långt man kan se vid en genomgång av volymerna av Sveriges runinskrifter, inte på någon svensk runsten en triskelekomposition av samma slag som Smiss-stenens. En enda runsten uppvisar emellertid ett visserligen inte alls identiskt, men någorlunda likartat arrangerat ornament med slingrande ormar, vars huvuden dock helt avviker från Smiss-stenens. Det rör sig om en runsten på Gotland (G 111; Gotlands runinskrifter 1:1, s. 202; 1:2, pl. 58; se även Lindqvist 1, 1941, fig. 157). Den hör till grup-

pen av de vid Ardre påträffade bild- och runstenarna. Det är ett intressant fall, som kanske kan tolkas som tecken på ett lokalt samband.

Det keltiska arvet

Frågan måste emellertid ställas, hur pass rimligt det är att anta existensen av ett keltiskt mytologiskt element på det forntida Gotland. De äldsta bildstenarna, till vilka denna bör kunna räknas, dateras till 400-talet e.Kr. (Lindqvist 1, s. 109 ff). Kelterna hade sin storhetstid redan några århundraden tidigare. Denna märkliga folkgrupp, som länge behärskade större delen av Europa men aldrig skapade något samlat rike utan uppvisade talrika strider mellan de otaliga stammarna, hölls dock samman av en gemensam kultur, präglad av en rik mytologi, en efter allt att döma blomstrande dikt- och sångenkonst och ett överlägset konsthantverk. Men kelterna var trängda mellan den romerska hammaren och det nordiska städet. Från söder uppslukades stora keltiska områden av det expanderande romarväldet, och från norr trängde germanska stammar fram. Men även under romartiden var mycken keltisk kultur levande i Gallien och Britannien. Det mesta av vad vi vet om den keltiska kulturen bygger i själva verket på lämningarna från gallo-romersk tid. Skottland och Irland erövrades aldrig av Rom, och efter romarnas avtåg från Britannien på 400- och 500-talen återuppstod mindre keltiska riken där. Efter anglosachsarnas invandring uppkom en anglo-irisk blandkultur, där de iriska dragen var inte minst framträdande. På Irland fanns tidigt en högtstående konst, som också influerade den anglosachsiska konsten. Vad denna insulära konst betytt för Norden och speciellt för den nordiska djurstilen har varit föremål för en omfattande forskning. Påverkan på omvärlden från de gamla keltiska kulturområdena har funnits under långa tider.

Styrkan i det keltiska inflytandet i Norden har på sistone understrukits i flera arbeten. Görman (1987, s. 13 o.a.) menar i sin något es-säistiskt utformade men tänkvärda framställning att »delar av Sydsandinavien från yngre bronsålder haft en keltiskt influerad religion». Smisstenen får sägas vara ett starkt stöd för den åsikten.

Arrhenius (1994, s. 166 f, 173) framhåller, att det keltiska inflytandet i själva verket var som starkast först när de keltiska folken hade besegrats av romarna. Med tanke på de starka spåren av keltiskt inflytande i Norden under tiden strax före och efter Kr.f., uppställer hon hypotesen att keltiska grupper under tryck av de romerska erövringarna hade sökt sig upp emot norr. Detta är ett tänkbart men högst ovisst antagande. Av antika källor och arkeologiska vittnesbörd har forskningen dragit slutsatsen, att den ungefärliga nordgränsen för kelternas expansion på kontinenten låg i höjd med Thüringen och Hessen. Landvägen därifrån till Östersjötrakterna var nog svårare att tillryggalägga än sjövägen dit från de nordsjö-keltiska länderna. I varje fall finns på Gotland klara och intressanta belägg för keltisk kulturpåverkan.

I en omfattande framställning av yngre förromersk järnålder på Gotland har Erik Nylén (1955, s. 482 ff, 522 f, 554) visat på starka kontakter mellan Gotland och den keltiska La Tène-kulturen, både från dess äldre och dess senare skeden. Arwidsson (1977, s. 112) har pekat på gotländska bältesbeslag med djurhuvuden från förromersk järnålder (Nylén 1955, fig. 91, 292–293), vilka torde återgå på keltisk tradition.

Särskilt slående är fyndet 1960 av ringen från Havors fornborg, det märkliga föremål som för några år sedan fräckt stals från Gotlands Fornsal. Det rör sig om en typisk torques, som Nylén (1962) har daterat till tiden kring Kristi födelse och vars ursprung han hänfört till »grekiskt-skytiskt-keltiskt kulturområde kring Svarta havet» (s. 109). I senare arbeten räknar Nylén (1967–68, 1968) med att föremålet nedgrävts under andra århundradet e.Kr., och han är nu böjd att anse det som ett verk av gotländsk smideskonst, influerat av thrakisk konst. Understrykas bör, att det i varje fall rör sig om ett verk hemmahörande inom ramen för keltisk kultur. I Havor har man dessutom funnit skärvor av ett märkligt lerkärl. »Kring mynningen fanns nämligen i skulpturell återgivning just en sådan ring som Cernunnos har i sin hand på Gundestrup-kitteln» (Nylén 1996, s. 7). En analys av godsets struktur i kärlet visar att det högst sannolikt inte har importerats till Gotland.

Nylén har gjort ingående jämförelser mellan Havorringen och liknande ringfynd från Danmark och Sydryssland. Han diskuterar därutöver fyndet 1995 av en torques i Vittene, Västergötland. Med stöd av bl.a. vissa resultat av Kent Andersson (1995, s. 85 ff.) antyder Nylén ånyo, att spåren leder till gotländsk smideskonst – ett resultat som han dock framställer som preliminärt.

Andra gotländska bildstenar är också av intresse i detta sammanhang. På nedre delen av bildstenen från Vallstenarum (nr 322) förekommer ett bårdornament, flamboyantornamentik. Detta har Lindqvist (1941, s. 111 f) sammanställt med äldre keltisk konst, medan Arrhenius & Holmqvist (1960) vill anknyta det till senkeltisk konst.

Viktigare är det stora bildfältet på Vallstenastenen, som uppvisar en rundel, innehållande fyra symmetriskt placerade, sammanbundna spiraler. Arrhenius & Holmqvist pekar på den slående likheten med ornament i den berömda irländska handskriften *Book of Durrow*. »I en rikare utformning återfinner vi här mittrossetten på Vallstenastenen för att inte nämna ett flertal av de andra gotländska bildstenarna, som komponerats med stora och små virvelrosetter. Det skulle vara underligt, om inte denna egenartade kompositionsform, vilken sålunda återfinnes i *Book of Durrow*, skulle antyda ett mera intimt samband» (s. 182). Andra gotländska bildstenar, som förf. uppenbarligen syftar på och som uppvisar spiraler, är stenarna från Austers I, Hangvar (nr 126), från Martebo (nr 195) och från Bro kyrka 24, i nedre fältet (nr 27). Frågan är dock, hur Arrhenius och Holmqvist tänkt sig det kronologiska sammanhanget. *The Book of Durrow* anses ha tillkommit på 600-talet, medan de tidiga bildstenarna torde vara ett eller ett par hundra år äldre. Ett samband mellan keltisk och gotländsk ornamentik är ändock möjligt, nämligen om man inte placerar det i senkeltisk tid. Spiralen är en uråldrig symbol på keltiskt område (jfr Görman 1987, s. 81; Nylén & Lamm, s. 24). Ornamentet förekommer redan i förkeltisk tid på Irland, vid den stora neolitiska gravanläggningen Newgrange (se bl.a. Henry 1947, pl. 1), och man finner det på resta stenar, daterade till

tiden kring Kristi födelse (se Megaw, s. 208, fig. 349-350; Henry 1947, pl. 2) och i många andra sammanhang (Jacobsthal 1944, 1, s. 69 f). Samtidigt måste dock framhållas, att spiralornament också förekommer i andra forntida kulturer (Wilson 1994, s. 27 ff), och att motivet alltså inte medger någon säker historisk härledning.

Utän att göra riktigt klar åtskillnad tar Arrhenius och Holmqvist också upp vissa andra, liknande men dock annorlunda ornamentala detaljer, bl.a. de små rundlarna i den stora mittmedaljongen på stenen från Vallstena. De »är av ett slag som praktiskt taget uteslutande förekommer i den insulära konsten, och som exemplifieras i oändlighet i de äldre handskrifterna, *Book of Durrow*, *Book of Lindisfarne*, *Book of Kells* osv., liksom givetvis på metallarbeten» (s. 182). Men de sistnämnda två handskrifterna hör till 700-, resp. 800-talen. Tesen att bildstenarna vore influerade av senkeltisk konst är alltså minst sagt haltande.

Komplicerade blir frågorna om ursprung och förebilder, när man nalkas andra karakteristiska detaljer på de tidiga bildstenarna. Spiralen har en viss likhet med de stora »virvelhjulen», den vanligaste dekoren på de äldre bildstenarna, t.ex. på stenen från Havor I, Hablingbo (nr 91), eller den från Sanda kyrka (nr 215) eller den från Väskinde kyrkogård (nr 332). Men ett gemensamt ursprung för de båda slagen av ornament är inte givet. I en uppsats från 1952 vill Holmqvist återföra alla »virvelrosetter» på romerskt ursprung och hänvisar framförallt till de romerska och tidigkristna mosaikerna. Men som nämnts kunde romerskt och keltiskt inflytande verka jämsides. Tänkas kan väl att impulser har hämtats från mer än ett håll, och likaså att sådana ornament kan uppstå utan bestämbara förebilder.

Ännu ett intressant problem, värt en särskild undersökning, är om ett samband föreligger mellan dessa slag av ornament och den i keltisk konst och kultur ofta dokumenterade förekomsten av hjulet som kultisk symbol (se Green 1984). Att keltisk kultur på olika sätt och troligen under olika skeden har lämnat spår på Gotland, kan i varje fall anses vara väl styrkt.

De förnämliga keltisk-inspirerade fynden från Öland är inte heller oväsentliga i detta sammanhang. Kitteln från Ålebäck, ynglingen från Laxeby, torson från Hagunda och tjuren från Resmo är starka indicier på keltisk influens i Östersjöområdet i stort.

En konsekvens av en tolkning som den här framlagda är att man får räkna med en influens från iriskt eller annat keltiskt håll i ett förhållandevis tidigt skede. Smisstenen får alltså anses höra till förkristen tid och är vittnesbörd om en för oss i övrigt okänd kult, där en urgammal keltisk gud har spelat en huvudroll.

Referenser

- Althaus, S. 1993. *Die gottländischen Bildsteine: Ein Programm*. Göppingen.
- Andersson, K. 1995. *Romartida guldsmede i Norden*. 3. Aun 21. Uppsala.
- André, A. 1989. Dörrar till förgångna myter. *Medeltidens födelse*. Symposium på Krappertorp borg. Lund.
- Arrhenius, B. 1994. *Järnåldern. Signums svenska konsthistoria* 1. Lund.
- Arrhenius, B. & Holmqvist, W. 1960. En bildsten revideras *Fornvännen* 55.
- Arwidsson, G. 1963. Demonmask och gudabild i germansk folkvandringstid. *Fornvännen* 58.
- 1977. *Valsgårde 7. Die Gräberfunde von Valsgårde* 3. Acta Musæi Antiquitatum Septentrionalium 5. Uppsala.
- Bober, Ph. F. 1951. Cernunnos: Origin and Transformation of a Celtic Divinity. *American Journal of Archaeology* 55.
- Gaimster, M. 1998. *Vendel period bracteates on Gotland. On the significance of Germanic art*. Acta Archaeologica Lundensia. Ser. in 8. No. 27. Lund.
- Gotlands runinskrifter*. Utg. av S.B.F. Jansson & E. Wessén. 1:1, 1:2. Sveriges runinskrifter. Utg. av K. Vitterhets, Historie o. Antikvitets Akad. Stockholm 1962.
- Green, M.J. 1984. *The Wheel as a Cult-Symbol in the Romano-Celtic World*. Bruxelles.
- 1992 a. *Animals in Celtic Life and Myth*. London.
- 1992 b. *A Dictionary of Celtic Myth and Legend*. London.
- Görman, M. 1987. *Nordiskt och keltiskt. Sydskandinavisk religion under yngre bronsålder och keltisk järnålder*. Lund.
- 1989. Hur kan man använda arkeologiskt material i religionshistorisk forskning? Larsson, L. & Wyszomirska, B. (ed.), *Arkeologi och religion*. Lund.
- Hauck, K. 1972. Metamorphosen Odins nach dem Wissen von Snorri und von Amulettbildern der Völkerwanderungszeit. *Festschrift für Siegfried Gutenbrunner*. Hrsg. O. Bandle. Heidelberg.
- 1980 a. Gemeinschaftstiftende Kulte der Seegermanen. *Frühmittelalterliche Studien* 14. Jahrbuch des Instituts für frühmittelalterliche Forschung. Münster.
- 1980 b. Die Veränderung der Missionsgeschichte durch die Entdeckung der Ikonologie der germanischen Bilddenkmäler, erhellt am Beispiel der Propagierung der Kampfhilfen des Mars-Wodan in Alt-Uppsala im 7. Jahrhundert. Westfalen. *Hefte für Geschichte, Kunst und Volkskunde*, 58. Münster.
- 1982. Germania-Texte im Spiegel von Bildzeugnissen des Nordens. Romanitas-Christianitas. *Festschrift für Joh. Straub*. Hrsg. Gerh. Wirth. Berlin.
- 1983. Text und Bild in einer oralen Kultur. *Frühmittelalterliche Studien* 17. Jahrbuch des Instituts für frühmittelalterliche Forschung. Münster.
- Henry, F. 1947. *Irish Art*. London.
- 1963. *L'art irlandais*. 1. Dublin.
- Herrmann, F. 1961. Symbolik in den Religionen der Naturvölker. *Symbolik der Religionen* 9. Stuttgart.
- Holmqvist, W. 1952. De äldsta gotländska bildstenarna. *Fornvännen* 47.
- Jacobsthal, P. 1944. *Early Celtic Art*. 1–2. Oxford.
- Karlsson, L. 1983. *Nordisk form. Om djurornamentik*. The Museum of National Antiquities, Stockholm. Studies 3. Stockholm.
- Larsson, L. & Wyszomirska, B. 1989. *Arkeologi och religion*. University of Lund. Inst. of Archaeology. Report Ser. 34. Lund.
- Lindqvist, S. 1941–42. *Gotlands Bildsteine*. 1–2. Uppsala.
- 1955. Tre nyfunna bildstenar. *Gotländskt arkiv*. Visby.
- Megaw, R. & V. 1989. *Celtic Art. From its Beginnings to the Book of Kells*. London.
- Nylén, E. 1956. *Die jüngere vorrömische Eisenzeit Gotlands*. K. Vitterhets Historie och Antikvitets Akad. Stockholm.
- 1962. Skatten från Havors fornborg. *Proxima Thule*. Stockholm.
- 1968. Der goldene Halsring von Havor. *Sveagold und Wikingerschmuck*. Römisch-Germanisches Zentralmuseum. Mainz.
- 1967. Gundestrupkitteln och den thrakiska konsten. *Tor 12*. Uppsala.
- 1996. Sagan om ringarna. *Fornvännen* 91.
- Nylén, E. & Lamm, J.P. 1987. *Bildstenar. Värnamo. Proxima Thule*. 1962. Sverige och Europa under forntid och medeltid. Utg. av Svenska arkeologiska samfundet. Stockholm.
- Roth, H. 1983. Stil-II-Deutungsprobleme. *Zum Problem der Deutung frühmittelalterlicher Bildinhalte*.

Hrsg. H. Roth. Marburg.

Salin, B. 1904. *Die altgermanische Thierornamentik*. Stockholm.

Srigley, M. 1988. The dream of Troy: An Interpretation of the Gotland Picture-Stones of the Late Vendel and Viking Periods. *Tor* 22. Uppsala.

— 1994. The dream of Troy: Part II. *Tor* 26. Uppsala. Stenberger, M. 1971. *Det forntida Sverige*. 2:a uppl. Uppsala.

Sveriges runinskrifter. Utg. av K. Vitterhets Historie och Antikvitets Akad. Stockholm 1900–.

Wilson, D.M. 1995. *Vikingatidens konst*. Signums svenska konsthistoria. Lund.

Wilson, E. 1994. *8000 years of ornament. An illustrated handbook of motifs*. London.

Zusammenfassung

Der rätselhafte Bildstein aus Smiss, Ksp. När, unterscheidet sich sehr von den übrigen Bildsteinen Gotlands. Dass man für eine Deutung seines Bildinhaltes nicht von dem bei den Interpretationen von Bildsteinen meistens angeführten Hintergrund, den altisländischen Mythen, ausgehen soll, ist zum Teil schon in den bisherigen, nicht sehr eingehenden Analysen dieses Steins deutlich. Vergleiche wurden in der früheren Forschung mit einer kretensischen Schlangengöttin gemacht aber auch mit Darstellungen auf dem berühmten Kessel von Gundestrup und mit anderer, älterer oder jüngerer keltischer Kunst. Besonders wurde, auf zutreffende Weise, hervorgehoben, dass die auf dem Stein vorhandenen Tiermotive mit der keltischen Welt zu verbinden wären. Ein Vergleich mit Darstellungen von Daniel in der Löwen-grube dürfte dagegen abwegig sein. Auch nicht überzeugend ist die Annahme, die Mittfigur wäre eine Darstellung des altnordischen Gottes Odin (Wotan).

Wichtig für die Interpretation ist die Deutung des eigenartigen Kopfschmucks, den die menschliche Figur trägt. Die Forscher haben

diesen durchweg als eine besondere Art von Frisur betrachtet. Meiner Auffassung nach handelt es sich aber um ein Paar Bockshörner. Demnach dürften wir hier eine Darstellung des keltischen Gottes Cernunnos haben. Sein besonderes Kennzeichen war ein Hirschgeweih, aber es gibt zahlreiche Darstellungen von ihm, die unterschiedliche Hörner und daneben andere, variierende Attribute aufweisen. Inbezug auf den oberen Teil des Bildsteins kann man Parallelen mit keltischer Kunst erkennen.

Schon früher hat man Spuren keltischen Einflusses auf Gotland festgestellt. Dazu gehört vor allem der Ring aus Havor. Ferner wurde neuerdings ein Stück Keramik mit einem Abdruck eines Torques gefunden. Die Ornamentik mehrerer der älteren Bildsteine wurde von den Forschern mit der spätkeltischen, irischen Buchmalerei verglichen.

Nach der hier vorgelegten Deutung handelt es sich bei diesem Bildstein somit um einen schon aus vorchristlicher Zeit stammenden, zum kultischen Bereich gehörenden Einfluss von keltischem Kulturgut.